

Даценко Ігор. Інституційно-економічні аспекти функціонування ринку соняшнику в Україні.
Економічний дискурс. 2025. Випуск 3. С. 37-45.
DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2025-2-4>

УДК 338.439.5:633.854.78(477)
JEL Classification L10, Q18, O15

Даценко Ігор
аспірант
Білоцерківський національний аграрний університет
м. Біла Церква, Україна
E-mail: dacc@i.ua
ORCID: 0009-0000-5903-8466

ІНСТИТУЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ СОНЯШНИКУ В УКРАЇНІ

Анотація

Вступ. Ринок соняшнику є одним із ключових сегментів аграрного виробництва в Україні, що відіграє важливу роль у формуванні експортного потенціалу, валютних надходжень і зайнятості у сільській місцевості. В умовах зростаючої економічної невизначеності все більшого значення набуває не лише аналіз кон'юнктури, а й глибоке вивчення інституційних чинників, які формують середовище взаємодії економічних агентів, визначають «правила гри», можливості входу та поведінкову логіку учасників ринку.

Методи. У роботі застосовано системний та інституційний аналіз для дослідження ринку соняшнику як цілісної соціально-економічної системи з формальними й неформальними складовими, що визначають поведінку економічних агентів у сфері договірних відносин, доступу до ринків та розподілу ренти. Порівняльний аналіз дав змогу зіставити українську інституційну модель із практиками країн ЄС, тоді як контент-аналіз нормативно-правових актів виявив прогалини у регуляторному середовищі. Для обґрунтування висновків використано статистичні дані щодо виробництва й експорту, а також елементи експертного оцінювання представників асоціацій, підприємств і науковців.

Результати. Результати дослідження показали, що формальні інститути ринку соняшнику – законодавство, механізми сертифікації, державні програми підтримки – залишаються фрагментованими та ускладненими бюрократичними процедурами, що обмежує їхню доступність для дрібних виробників. Натомість неформальні практики, такі як бартерні угоди та локальні домовленості, частково компенсують прогалини формального середовища, проте водночас сприяють тінізації та зниженню прозорості конкуренції. У підсумку ключовим завданням є формування збалансованого інституційного середовища, яке поєднує кооперативні моделі, цифрові інструменти прозорості та посилену державну аналітичну підтримку, що дозволить підвищити стійкість і конкурентоспроможність ринку соняшнику України.

Перспективи. Перспективи подальших досліджень інституційно-економічних аспектів функціонування ринку соняшнику в Україні полягають у поглибленні аналітичного розуміння як формальних, так і неформальних інституцій, що визначають ефективність ринкової взаємодії. Актуальним є вивчення трансформації інституційного середовища під впливом децентралізації, дерегуляції та зміни моделей аграрної політики, особливо в умовах воєнних і поствоєнних викликів.

Ключові слова: ринок соняшнику, інституційне середовище, формальні інститути, неформальні механізми, аграрна політика, регуляторне забезпечення, конкурентоспроможність, вертикальна інтеграція, аграрний сектор.

Вступ.

Ринок соняшнику є одним із ключових сегментів аграрного виробництва в Україні, що відіграє важливу роль у формуванні експортного потенціалу, валютних надходжень і зайнятості у сільській місцевості. Україна протягом останніх десятиліть стабільно утримує позиції світового лідера з виробництва та експорту соняшникової олії, забезпечуючи понад 30–35% її обсягів на глобальному ринку. Водночас внутрішній ринок насіння соняшнику має високу концентрацію, залежність від великих аграрних корпорацій, нерівний доступ до переробних потужностей та експорту, що створює нерівномірність економічного розвитку регіонів і дискримінує дрібних виробників.

У контексті повномасштабної війни, руйнування інфраструктури, блокади портів, волатильності світових цін на олійні культури, кліматичних змін та зміни пріоритетів аграрної політики, ринок соняшнику стикається з новими ризиками. В умовах зростаючої економічної невизначеності все більшого значення набуває не лише аналіз кон'юнктури, а й глибоке вивчення інституційних чинників, які формують середовище взаємодії економічних агентів, визначають «правила гри», можливості входу та поведінкову логіку учасників ринку.

З огляду на зазначене, інституційно-економічний підхід дозволяє виявити приховані обмеження розвитку, оцінити ефективність державного регулювання, рівень конкуренції, доступ до логістичної інфраструктури, ступінь впливу неформальних практик на розподіл ресурсів. Такий підхід дає змогу сформулювати системні рішення, спрямовані на стабілізацію та довгострокову стійкість ринку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Аналіз сучасних наукових публікацій свідчить про зростання інтересу до інституційно-економічних чинників, що визначають розвиток ринку соняшнику в Україні. У роботах І. Чехової розкрито особливості функціонування цього ринку, зокрема проблеми цінової нестабільності, експортної орієнтації та недосконалості регуляторного поля. У дослідженнях М. Талавірі та С. Шарковської акцент зроблено на структурних трансформаціях ринку, ролі олійно-жирової галузі та недостатній прозорості у відносинах між агровиробниками й переробниками. На думку Н. Зінгаєвої та С. Матвієнка, ринок соняшнику є прикладом концентрованого аграрного ринку, де спостерігається посилення вертикальної інтеграції та впливу олігополістичних структур.

Дослідження також вказують на обмежений доступ малих виробників до зовнішніх ринків та інфраструктури, що посилює диспропорції у доходах і впливає на ефективність конкуренції. Поряд із формальними механізмами важливу роль відіграють неформальні інститути – договірна дисципліна, репутаційні відносини, міжгосподарська кооперація. Актуальними залишаються питання удосконалення державної політики, розвитку інституцій ринкового регулювання та створення умов для підвищення доданої вартості всередині країни.

Мета.

Метою статті є дослідження ролі формальних та неформальних інституцій у забезпеченні ефективного функціонування ринку соняшнику, виявлення інституційних бар'єрів та чинників нерівності, а також формування пропозицій щодо вдосконалення ринкових механізмів і державної політики в умовах економічної нестабільності та воєнних викликів.

Методологія дослідження.

У роботі застосовано системний підхід для вивчення ринку соняшнику як цілісної соціально-економічної системи з інституційною структурою, що включає формальні (закони, нормативи, політика) та неформальні (традиції, практики, неофіційні домовленості) компоненти. Метод інституційного аналізу дозволив ідентифікувати ключові механізми впливу інституцій на поведінку економічних агентів, зокрема у сфері договірних відносин, доступу до ринків та розподілу рентного

доходу. Порівняльний аналіз дав змогу зіставити інституційні моделі функціонування ринку в Україні з аналогічними системами в країнах ЄС. Контент-аналіз нормативно-правових актів дозволив оцінити ефективність регуляторного середовища, а також виявити прогалини в інституційному забезпеченні. Для обґрунтування аналітичних висновків використано емпіричний аналіз статистичних даних (виробництво, експорт, структура власності), а також елементи експертного оцінювання, зокрема з боку представників галузевих асоціацій, агропідприємств і науковців.

Застосування цієї сукупності методів забезпечило комплексне висвітлення інституційно-економічних чинників, які формують специфіку функціонування та розвитку ринку соняшнику в Україні.

Результати.

Інституційно-економічний підхід до вивчення аграрних ринків базується на положеннях неoinституціоналізму, який розглядає ринок не лише як простір обміну, а як інституційну систему, де поведінку економічних агентів формують правила, норми, очікування та механізми координації. Дуглас Норт визначав інститути як створені людьми обмеження, що структурують політичну, економічну і соціальну взаємодію, а отже – задають рамки функціонування ринку [1]. У свою чергу, Олівер Вільямсон наголошував, що ефективність ринкових трансакцій залежить не лише від цінових сигналів, а й від здатності інституцій забезпечувати зниження транзакційних витрат, підвищувати передбачуваність і стабільність економічних процесів [2].

У цьому контексті ринок соняшнику в Україні розглядається як складна інституційно-економічна система, де результат ринкової взаємодії визначається не лише співвідношенням попиту та пропозиції, а й якістю регуляторного середовища, прозорістю процедур сертифікації, доступністю логістичної інфраструктури, а також залученістю малих і середніх виробників до процесів формування політики.

Сучасні дослідники значною мірою розвинули цю парадигму. Зокрема, К. Менар доводив, що ефективність аграрних ринків зумовлюється інституційною здатністю адаптуватися до зовнішніх шоків і асиметрії доступу до ресурсів [3]. С. Мікос-Штокса звертав увагу на проблему інституційної інклюзії, тобто забезпечення участі дрібних виробників у прийнятті рішень та розподілі вигод [4]. І. Чехова вказувала, що прозорість ринкових процедур – зокрема, в експортно орієнтованих галузях – виступає бар'єром проти рентоорієнтованої поведінки великих суб'єктів [5].

У працях М. Rausser, G. Roland, J. Swinnen підкреслюється наявність «інституційної пастки» в аграрному секторі країн з перехідною економікою: формальні інститути номінально присутні, однак не підкріплені інфраструктурно або культурно-поведінковими практиками [6].

У підсумку, інституційно-економічний аналіз дозволяє зосередити увагу на структурних і поведінкових чинниках функціонування ринку соняшнику, зокрема: стабільності законодавства, якості інституційного доступу до ресурсів (сертифікація, експортні квоти, логістика), наявності платформ для горизонтальної інтеграції фермерів, а також взаємодії формальних та неформальних механізмів. Це відкриває перспективу комплексного реформування ринку не лише через фінансові чи технологічні важелі, а й через інституційну модернізацію аграрної політики.

Формальні інститути відіграють вирішальну роль у формуванні умов функціонування ринку соняшнику, оскільки саме вони задають правила доступу до ринку, параметри якості продукції, напрями державної підтримки та рамки зовнішньоекономічної політики. Однак, незважаючи на наявність цілого спектра нормативно-правових інструментів, ефективність їх реалізації залишається обмеженою через проблеми інституційної узгодженості, низьку якість управління та дефіцит стратегічної аналітики.

Законодавче регулювання ринку соняшнику базується передусім на:

- Законі України «Про насіння і садивний матеріал», який визначає вимоги до виробництва, сертифікації та обігу насіння. Хоча закон встановлює чіткі процедури, його реалізація ускладнюється слабкою матеріально-технічною базою для лабораторного контролю і

нерівномірністю доступу до сертифікації в регіонах.

- Митному регулюванню експорту продукції переробки (олії) та сировини (насіння). У кризові періоди держава застосовує обмеження (експортні мита або квоти), що безпосередньо впливає на дохідність виробників та прогнозованість бізнес-процесів.

- Санітарних та фітосанітарних протоколах, узгоджених із ЄС. Після впровадження Угоди про асоціацію, ринок соняшнику частково інтегрувався у європейський простір як з точки зору стандартів (зокрема, НАССР, ISO 22000), так і з погляду процедур простежуваності.

- Вимог до простежуваності та підтвердження географічного походження продукції, що має зростаюче значення для контрактного експорту до ЄС і Близького Сходу.

Держава використовує кілька каналів для впливу на функціонування ринку соняшнику:

- Програми часткової компенсації вартості сертифікованого насіння, техніки та обладнання (зокрема, через програми підтримки від Міністерства аграрної політики та продовольства).

- Підтримка локалізації переробки через фінансування з Державного аграрного реєстру (ДАР) та коштів міжнародних фінансових організацій, як-от ЄБРР.

- Пільгове кредитування та гранти, орієнтовані на виробників, що здійснюють експорт (особливо через механізми часткової компенсації відсоткових ставок).

- Застосування обмежень у кризові періоди – наприклад, у 2022 році було впроваджено обмеження на експорт соняшникового насіння з метою стабілізації внутрішнього ринку переробки та стримування інфляції на продукти харчування.

Проте ефективність формальних інструментів значною мірою нівелюється низкою хронічних проблем. По-перше, спостерігається неузгодженість політик між різними відомствами – аграрними, фінансовими, митними та антимонопольними. По-друге, сертифікаційні та дозвільні процедури часто перевантажені бюрократичними вимогами, що особливо негативно впливає на малі та середні господарства. І, по-третє, відсутній системний підхід до аналітичного супроводу прийняття рішень – зокрема, бракує регулярного моніторингу ринкових індикаторів, оцінки концентрації ринку, а також прогнозування впливу державних інтервенцій на різні сегменти ланцюга доданої вартості.

За оцінками експертів, понад 70% суб'єктів малого бізнесу в галузі переробки та експорту соняшнику не мають достатнього доступу до державних програм через складність процедур або непрозорість механізмів розподілу. Така ситуація породжує інституційну асиметрію і формує відчуття несправедливості в умовах функціонування ринку.

Таким чином, формальні інститути в Україні є важливим, але ще недостатньо ефективним інструментом забезпечення сталого розвитку ринку соняшнику. Їх потенціал реалізується лише частково через структурні обмеження, низьку якість реалізації політики та домінування вузьких інтересів окремих суб'єктів. Необхідною є реформа інституційного дизайну з фокусом на інклюзію, прозорість і гнучкість інструментів у відповідь на ринкові виклики.

Функціонування ринку соняшнику в Україні супроводжується активною присутністю неформальних інститутів – практик, що виникають поза межами правового поля, але часто компенсують недовість або відсутність формальних інституцій [7].

У сільськогосподарському секторі, зокрема серед дрібних та середніх виробників, саме ці неформальні механізми забезпечують доступ до ресурсів, каналів збуту та ринкової інформації.

Одним із поширених явищ є неофіційна кооперація, коли фермери регіонально об'єднуються для спільного зберігання, транспортування або реалізації насіння та насіннєвого матеріалу. Такі об'єднання часто не мають юридичного статусу, однак базуються на взаємній довірі, родинних або сусідських зв'язках і дозволяють мінімізувати витрати. Аналогічно, особисті зв'язки з локальними посередниками виступають головним каналом реалізації продукції для фермерів, що не мають доступу до офіційних контрактів із переробниками чи експортерами.

Суттєвим викликом для прозорості ринку є тіньові механізми реалізації. Зокрема, поширена практика збуту насіння без сертифікації або продажу несертифікованого (часто імпортованого або нелегального) посівного матеріалу через неформальні ринки. Нині до 30% насіння соняшнику в

обігу не проходить офіційних каналів сертифікації, що створює ризики для якості продукції та харчової безпеки.

Окремої уваги заслуговує використання бартерних схем: частина розрахунків за насіння або послуги трейдерів здійснюється не грошима, а продукцією, добривами або паливом. Це дозволяє фермерам уникати частини податкового навантаження, але також унеможливорює точну оцінку ринкової вартості продукції, підриваючи ефективність цінового механізму [8].

Такі тіншові та неформальні практики мають подвійний ефект. З одного боку, вони забезпечують гнучкість і виживання в умовах обмеженого доступу до формальних інституцій – особливо в регіонах, де слабка інфраструктура або відсутні логістичні вузли. З іншого боку, вони послаблюють державний контроль, створюють викривлену конкуренцію, знижують надходження до бюджету та сприяють укріпленню позицій олігополістичних структур, які діють у тіні, але контролюють значну частину цінових потоків.

У цьому контексті особливого значення набуває завдання поступової легалізації таких практик – шляхом інституційного оформлення мікрокооперації, запровадження спрощених моделей контракування, цифровізації обліку, створення інфраструктури довіри між фермерами та державою. Тільки так можна досягти більш прозорого, справедливого та конкурентного функціонування ринку соняшнику, не руйнуючи існуючі соціальні мережі, які виконують компенсаторну функцію в умовах слабкої формальної інституційності.

Соняшник є однією з найбільш економічно значущих культур в аграрному секторі України, забезпечуючи високу додану вартість у структурі аграрного експорту [9].

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, у 2023 році понад 60% усіх обсягів насіння соняшнику було вирощено в п'яти областях – Дніпропетровській, Кіровоградській, Полтавській, Харківській та Миколаївській. Така регіональна концентрація свідчить про високу залежність ринку від обмеженої територіальної бази, що підвищує його вразливість до воєнних ризиків, кліматичних коливань і логістичних блоkad.

На рівні виробничої структури ринку спостерігається явна олігополізація: близько 10 найбільших агропромислових компаній контролюють понад 65% виробництва і переробки насіння. Ці гравці володіють власними переробними потужностями, логістичною інфраструктурою та експортними каналами, що забезпечує їм не лише економічну перевагу, але й цінову владу на ринку. Згідно з оцінками експертів, у 2023 році середній рівень концентрації ринку соняшнику за індексом Герфіндаля–Гіршмана перевищував 1800 пунктів, що відповідає характеристиці «висококонцентрованого ринку».

Експорт соняшникової олії стабільно залишається одним із ключових джерел валютних надходжень: у 2023 році він забезпечив понад 6% усіх валютних доходів аграрного сектору. При цьому понад 85% експорту здійснювалося у трьох напрямках – до Індії, Китаю та країн ЄС. Така надмірна залежність від обмеженого кола торговельних напрямів створює ризики у разі геополітичних змін або впровадження торговельних бар'єрів.

Ключовими структурними викликами ринку соняшнику є:

- Низька диверсифікація каналів збуту. Основна частина продукції реалізується через великі трейдерські компанії або переробників, що ускладнює доступ дрібних і середніх фермерів до вигідних ринкових умов. Відсутність альтернативних логістичних маршрутів (залізниця, річковий транспорт, внутрішні хаби) лише посилює цю проблему.

- Надмірна залежність від морських портів. До початку повномасштабної війни понад 90% експорту олії та насіння проходило через порти Чорного моря (Одеса, Миколаїв, Чорноморськ). Зупинка або обмеження роботи цих портів у 2022–2023 рр. продемонстрували критичну вразливість експортної моделі ринку.

- Відсутність стратегічного резерву соняшнику або олії, що обмежує можливості держави у разі кризи стабілізувати внутрішній ринок та захистити споживача від цінових коливань. На відміну від багатьох країн ЄС, в Україні досі не створено аграрного резерву продукції з високою доданою

вартістю, зокрема олійної групи.

У підсумку, поточна економічна структура ринку соняшнику характеризується високою концентрацією виробництва та експорту, логістичною вразливістю та нерівномірним доступом до ринкових можливостей. Умови конкуренції залишаються нерівними, що вимагає стратегічного реформування інституційного середовища, спрямованого на зниження залежності від обмеженого кола гравців, розвиток альтернативної інфраструктури та підтримку фермерського сегмента.

Функціонування ринку соняшнику в Україні потребує стратегічного оновлення інституційного каркасу [10].

Поточна модель, що тяжіє до олігополістичних тенденцій, ускладнює доступ до ринку для малих виробників, знижує конкурентність та поглиблює асиметрії в логістиці й фінансуванні. Для забезпечення стійкого розвитку та підвищення інституційної ефективності пропонуються три ключові напрями вдосконалення:

1. Прозорість та діджиталізація. Цифрова трансформація є критично важливим елементом для зниження транзакційних витрат, мінімізації корупційних ризиків і підвищення довіри учасників ринку. Передбачає:

- Запровадження цифрових платформ для сертифікації насіння, електронних біржових торгів, реєстрації угод купівлі-продажу та простежуваності партій продукції дозволить створити єдину прозору інформаційну систему. Такі платформи можуть діяти за принципом «єдиного вікна» для взаємодії з Держпродспоживслужбою, митницею та фінансовими установами.

- Національний реєстр експортерів і переробників дасть змогу систематизувати учасників ринку, моніторити обсяги діяльності, виявляти тіньові схеми та забезпечити об'єктивність у доступі до держпідтримки. Її інтеграція з системою Prozorro може сприяти відкритості ринку закупівель для державних і міжнародних програм.

2. Інституційна підтримка дрібних і середніх виробників. Наявна система підтримки переважно орієнтована на великих гравців, що мають ресурси для підготовки проєктів, участі в програмах, сертифікації тощо. Натомість малий та середній бізнес потребує інституційної «інклюдії», зокрема:

- Розвиток програм кооперації із пільговим доступом до спільної інфраструктури (елеваторів, логістичних терміналів, переробних цехів) може підвищити ринкову вагу дрібних агровиробників. Досвід Польщі та Німеччини доводить, що такі «інфраструктурні кооперативи» підвищують додану вартість у фермерських господарствах.

- Формування регіональних логістичних хабів на основі державно-приватного партнерства дозволить диверсифікувати транспортні маршрути, особливо в умовах обмеженого доступу до портів. Об'єднання аграріїв для спільного використання техніки, сховищ, сушарок створює додатковий ефект масштабу та знижує собівартість зберігання.

3. Антимонопольний контроль. В контексті високої ринкової концентрації функція держави полягає не лише у формальному контролі, а й у створенні умов для запобігання зловживанню ринковою владою, зокрема:

- Регулювання доступу до інфраструктури великих гравців, зокрема елеваторів, терміналів, внутрішніх портів, є важливим для зменшення бар'єрів входу на ринок. Законодавче закріплення зобов'язання відкритого доступу або резервування потужностей для кооперативів може стимулювати конкуренцію.

- Моніторинг цінової політики переробних підприємств і трейдерів дозволить виявляти антиконкурентну поведінку (демпінг, цінові змови, маніпулювання закупівельними цінами) та вживати превентивних заходів. АМКУ повинен отримати достатній аналітичний ресурс й інституційний мандат для роботи в агросекторі.

Таким чином, покращення інституційного середовища ринку соняшнику має ґрунтуватися на балансовому підході – поєднанні цифрової модернізації, адресної підтримки малих гравців та жорсткого контролю над домінуванням великих операторів. Це забезпечить стабільність,

справедливість і адаптивність аграрного ланцюга доданої вартості у сфері продукції соняшнику.

Висновки і перспективи.

Функціонування ринку соняшнику в Україні формується під впливом багаторівневої інституційної взаємодії, де поєднуються формальні регулятивні механізми державної політики та неформальні практики місцевого аграрного середовища. В умовах високої концентрації виробництва, геополітичної нестабільності, логістичних бар'єрів і кліматичних загроз ринок потребує структурного оновлення. Ключову роль у цьому процесі відіграє інституційна архітектура, яка має бути гнучкою, адаптивною та соціально інклюзивною.

Аналіз показав, що:

- Формальні інститути (законодавство, програми підтримки, механізми сертифікації, експортне регулювання) залишаються фрагментованими, нерідко – зарегульованими або недостатньо доступними для дрібних виробників. Бракує комплексної аналітичної підтримки з боку державних органів, що знижує якість прийняття рішень у кризові періоди.

- Неформальні інститути (особисті зв'язки, бартерні угоди, локальні кооперації) компенсують прогалини формального середовища, однак у довгостроковій перспективі формують тіньові схеми, послаблюють прозорість і спотворюють конкуренцію.

- Ринкова структура свідчить про домінування великих інтегрованих компаній, що контролюють ланцюг від виробництва до експорту, тоді як малі аграрії часто обмежені у доступі до інфраструктури, фінансів та експортних можливостей.

У цьому контексті стратегічними завданнями мають стати:

- Інституційне балансування інтересів учасників ринку – через підтримку кооперативних моделей, пільгове фінансування, розвиток регіональних логістичних хабів;

- Подолання інформаційної асиметрії – шляхом впровадження цифрових платформ, електронного обігу документів, відкритих реєстрів та онлайн-майданчиків для торгівлі насінням і продуктами переробки;

- Посилення державної аналітичної та координаційної спроможності – зокрема, формування систем стратегічного прогнозування, моніторингу ринкової кон'юнктури, ризик-менеджменту у сфері експортно-логістичних операцій.

Таким чином, у сучасних умовах викликів – від військових до кліматичних – саме ефективне, збалансоване та інноваційне інституційне середовище є критичним чинником стійкості та конкурентоспроможності ринку соняшнику України. Його трансформація має орієнтуватися на довгострокову перспективу, економічну інклюзивність і сталий розвиток як аграрної галузі, так і всієї національної економіки.

Перспективи подальших досліджень інституційно-економічних аспектів функціонування ринку соняшнику в Україні полягають у поглибленні аналітичного розуміння як формальних, так і неформальних інституцій, що визначають ефективність ринкової взаємодії. Актуальним є вивчення трансформації інституційного середовища під впливом децентралізації, дерегуляції та зміни моделей аграрної політики, особливо в умовах воєнних і поствоєнних викликів. Доцільним є проведення порівняльних досліджень інституційного устрою ринку соняшнику в країнах ЄС, зокрема щодо практик управління ланцюгами доданої вартості, механізмів підтримки малих виробників і ролі кооперації.

Перспективним напрямом є моделювання взаємозв'язків між інституційними чинниками та ціноутворенням, ефективністю збуту й експортної орієнтації. Також заслуговує на увагу дослідження впливу цифрових технологій на інституційну поведінку учасників ринку та формування нових механізмів ринкового регулювання, зокрема в умовах обмеженого державного втручання. Окремий інтерес становить оцінка соціальних наслідків інституційних зрушень – вплив на доходи виробників, доступ до ресурсів, розвиток сільських громад і локальних економік.

Список використаних джерел

1. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки ; пер. з англ. С. Осадчук. Київ : Основи, 2000. 198 с.
2. Williamson O. E. The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting. New York : Free Press, 1985. 450 p.
3. Ménard C. Institutions, Contracts and Organizations: Perspectives from New Institutional Economics. Cheltenham : Edward Elgar, 2000. 556 p.
4. Mikos-Stoś S. Institutional Determinants of the Development of the Agri-Food Sector in Poland. *Journal of Agribusiness and Rural Development*. 2019. Vol. 51, №1. P. 55–62.
5. Чехова І. Функціонування ринку соняшнику в Україні. *Вісник аграрної науки*. 2015. Т. 93, №1. С. 71–75.
6. Rausser G. C., Roland G., Swinnen J. M. The Political Economy of Agricultural and Food Policies. *Journal of Economic Literature*. 2011. Vol. 49, №2. P. 423–477.
7. Талавиця М. П., Шарковська С. О. Формування та функціонування ринку соняшнику в Україні. *Економіка АПК*. 2018. №8. С. 76–81.
8. Шарковська С. В. Теоретичні засади розвитку ринку соняшнику в Україні. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2017. №260. С. 367–374.
9. Зінгаєва Н. Є., Матвієнко С. А. Формування та функціонування вітчизняного ринку соняшнику. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2016. Т. 21, Вип. 5. С. 56–60.
10. Чехова І. В. Особливості функціонування ринку олійних культур в Україні. *Науково-технічний бюлетень Інституту олійних культур НААН*. 2022. №32. С. 154–161.

Статтю отримано: 11.08.2025 / Рецензування 23.09.2025 / Прийнято до друку: 30.09.2025

Ihor Datsenko
Postgraduate Student
Bila Tserkva National Agrarian University
Bila Tserkva, Ukraine
E-mail: dacc@i.ua
ORCID: 0009-0000-5903-8466

INSTITUTIONAL AND ECONOMIC ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF THE SUNFLOWER MARKET IN UKRAINE

Abstract

Introduction. The sunflower market is one of the key segments of agricultural production in Ukraine, which plays an important role in the formation of export potential, foreign exchange earnings and employment in rural areas. The analysis of the market situation is not only becoming increasingly important in conditions of growing economic uncertainty, but also a deep study of institutional factors that shape the environment of interaction of economic agents, determine the “rules of the game”, entry opportunities and behavioural logic of market participants.

Methods. The paper uses systemic and institutional analysis to study the sunflower market as a holistic social and economic system with formal and informal components that determine the behaviour of economic agents in the sphere of contractual relations, access to markets and rent distribution. Comparative analysis made it possible to compare the Ukrainian institutional model with the practices of EU countries, while content analysis of regulatory acts revealed gaps in the regulatory environment. Statistical data on production and exports, as well as elements of expert assessment of representatives of associations, enterprises and scientists, were used to substantiate the conclusions.

Results. The results of the study showed that formal institutions of the sunflower market – legislation, certification mechanisms and state support programs – remain fragmented and complicated by bureaucratic procedures, which limit their accessibility for small producers. In contrast, informal practices, such as barter agreements and local agreements, partially compensate for the gaps in the formal environment, but at the same time contribute to the shadowing and reduction of transparency of competition. As a result, the key task is to form a balanced institutional environment that combines cooperative models, digital transparency tools and enhanced state analytical support, which will increase the sustainability

and competitiveness of the Ukrainian sunflower market.

Discussion. Prospects for further research into the institutional and economic aspects of the functioning of the sunflower market in Ukraine consist in deepening the analytical understanding of both formal and informal institutions that determine the effectiveness of market interaction. It is relevant to study the transformation of the institutional environment under the influence of decentralization, deregulation and changes in agrarian policy models, especially in the context of war and post-war challenges.

Keywords: sunflower market, institutional environment, formal institutions, informal mechanisms, agrarian policy, regulatory support, competitiveness, vertical integration, agrarian sector.

References

1. Nort, D. (2000). *Instytutsi, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky* [Institutions, institutional change and the functioning of the economy]. (S. Osadchuk, Trans). Kyiv : Osnovy.
2. Williamson, O.E. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting*. New York : Free Press.
3. Ménard, C. (2000). *Institutions, Contracts and Organizations: Perspectives from New Institutional Economics*. Cheltenham : Edward Elgar.
4. Mikos-Stoś, S. (2019). Institutional Determinants of the Development of the Agri-Food Sector in Poland. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 51, 1, 55–62.
5. Chekhova, I. (2015). Funktsionuvannia rynku soniashnyku v Ukraini [Functioning of the sunflower market in Ukraine]. *Visnyk ahromoi nauky* [Bulletin of Agrarian Science], 93, 1, 71–75. [in Ukr.].
6. Rausser, G.C., Roland, G., & Swinnen, J.M. (2011). The Political Economy of Agricultural and Food Policies. *Journal of Economic Literature*, 49, 2, 423–477.
7. Talavyria, M.P., & Sharkovska, S.O. (2018). Formuvannia ta funktsionuvannia rynku soniashnyku v Ukraini [Formation and functioning of the sunflower market in Ukraine]. *Ekonomika APK* [Economics of Agriculture and Industrial Complex], 8, 76–81. [in Ukr.].
8. Sharkovska, S.V. (2017). Teoretychni zasady rozvytku rynku soniashnyku v Ukraini [Theoretical foundations of development of sunflower market in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriya: Ekonomika, ahraryi menedzhment, biznes* [Scientific Bulletin of the National University of Life Resources and Environmental Management of Ukraine. Series: Economics, Agricultural Management, Business], 260, 367–374. [in Ukr.].
9. Zinhaieva, N.Ye., & Matviienko, S.A. (2016). Formuvannia ta funktsionuvannia vitchyznianoho rynku soniashnyku [Formation and functioning of the domestic sunflower market]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Ekonomika* [Bulletin of Odessa National University. Series: Economics], 21, 5, 56–60. [in Ukr.].
10. Chekhova, I.V. (2022). Osoblyvosti funktsionuvannia rynku oliinykh kultur v Ukraini [Peculiarities of the functioning of the oilseed market in Ukraine]. *Naukovo-tehnichniy biuleten Instytutu oliinykh kultur NAAN* [Scientific and Technical Bulletin of the Institute of Oilseeds of the NAAS], 32, 154–161. [in Ukr.].

Received: 08.11.2025 / Review 09.23.2025 / Accepted 09.30.2025

